

WPROWADZENIE

Książkę tę napisałam z myślą o polskich pedagogach, pracownikach socjalnych i społecznikach, którzy w tradycji i współczesnych dokonaniach osób oraz instytucji edukacyjnych i pomocowych poszukują odpowiedzi na pytanie, co sprawia, że praktyka jest dobra, skuteczna i wychowawczo wartościowa. Wiele osób czyni pomaganie swoim życiowym posłannictwem, traktując pracę społeczną jako życiową misję. Postać Jane Addams zwróciła moją uwagę przy poszukiwaniu informacji na temat zaangażowania społeczników, których doświadczenia i przemyślenia stanowią dziedzictwo w działaniach na rzecz dobra wspólnego. Przemyślenia te powstają na skutek stawiania sobie indywidualnych celów, w odniesieniu do własnych planów życiowych i wewnętrznej potrzeby kreowania zmiany społecznej. Należy oczywiście uwzględnić szersze konteksty społeczne, ekonomiczne, polityczne tworzące warunki zaistnienia takich działań, jednak bliższe spojrzenie na działającego człowieka, pozwala dojrzeć wysiłek jednostki, znaczenie uporczywości i konsekwencji w działaniu, siły woli i charakteru, ale także jej ograniczenia, słabości i obawy, zniechęcenie, przemęczenie lub wypalenie. Kwestie te zazwyczaj umykają naszej uwadze i jeśli informacje na ich temat nie są skrupulatnie dokumentowane, są trudne do odtworzenia. Istnieją jednak wyjątkowe postaci, o których pamięć nie ginie – dzięki zachowanym i odtwarzanym treściom ich pracy.

Mam nadzieję, że poza zapoznaniem czytelnika z życiem Jane Addams książka ta wzbudzi refleksję i dyskusję o nas samych, wybierających zawody pomocowe lub aktywność społeczną: o tym, jakimi ludźmi jesteśmy lub chcemy być, marząc o bardziej sprawiedliwych warunkach rozwoju społecznego i trosce o siebie nawzajem. Podejmowanie trudu codziennie na nowo czyni nasze

działania pozornie syzyfowymi, jednak materia, z którą się mierzymy (zmienne potrzeby człowieka) jest właśnie taka: wielowymiarowa, niejasna, wymykająca się sztywnym planom i kontroli. Wymaga więc nieustannych starań wychowawczych, opiekuńczych, interwencyjnych, ale także nabywania nowych umiejętności i wiedzy: z zakresu ekonomii, zarządzania, psychologii, socjologii, polityki.

W polskiej historii i kulturze pracy środowiskowej mamy wiele znanych i cenionych postaci, których dorobek został opisany, a wartość pedagogiczna uwypuklona. Z różnych powodów brakuje jednak międzynarodowych dyskusji na ten temat i dzielenia się refleksją o tym, co wspólne – bez względu na granice mentalne, światopoglądowe czy terytorialne.

Społecznikostwo jest właśnie taką przestrzenią, w której możliwość dzielenia się globalną (lokalną i globalną zarazem) wiedzą o doświadczeniach w zakresie wzajemnej troski i ludzkiej solidarności jest szczególnie wartościowa. Z uwagi na jego silne wrastanie w lokalność, jego wyjątkowość i niepowtarzalność często jednak przesłaniają walory uniwersalności. Rzadko udaje się połączyć współczesną i bliską aktualnym potrzebom perspektywę, z odleglejszą, rozszerzającą pole widzenia refleksją: spojrzeniem na przeszłe wpływy i przyszłe znaczenia. Studiując dobre praktyki w oderwaniu od tej ogólnej perspektywy, częściowo zapominamy, że w rozwoju ludzkości łączą się ze sobą idee, teorie i praktyka, między którymi dochodzi do wzajemnych inspiracji, wymiany myśli i sposobów działań, dzięki czemu rozwój ten przekracza ramy, w których tkwi nasza własna kultura i indywidualne myślenie.

W tej analizie, podejmującej opis działania społecznego Jane Addams, nie chodzi tylko o badanie postaci, która odegrała ważną rolę w amerykańskiej kulturze. Podkreślone jest natomiast zasadnicze znaczenie jej historii jako wkładu do współtworzenia kultury pomocy poprzez wymianę myśli i doświadczeń oraz wzajemne uczenie się od siebie. Po bliższym zapoznaniu się z życiem i dokonaniami działaczki polski czytelnik odkryje na przykład jej inspiracje kulturą europejską (i ich konsekwencje dla amerykańskiej praktyki pomocowej). Nie chodzi bowiem o różnice, neo- czy antykolonialne dyskursy modeli pomocowych, lecz o głębszą refleksję nad znaczeniem jednostki, która w różnych formach, przekraczając ramy uproszczeń, nie godząc się na zastaną rzeczywistość, stara się budować lepszą przyszłość, a jej troska o ludzkość jest autentyczna. Jej losy tworzą też pewną uniwersalną historię o człowieku, który buduje świat społeczny w zmiennych kolejach wojny i pokoju (rozumianych także w odniesieniu do kształtowania świadomości społecznej).

Mimo profesjonalizacji różnych sfer pomocowych to ludzie nastawieni społecznie, ze swoimi biografiami i pozostawionym po sobie śladem działania,

wyznaczają ścieżki i tropy myślenia wspólnotowego. Obecnie nowe pokolenia posługują się nowoczesną technologią i wyspecjalizowanymi urządzeniami podnoszącymi jakość życia, lecz w społecznym funkcjonowaniu ludzi pozostają podobne problemy i potrzeby, nieustająco podejmowane przez kolejnych społecznych wizjonerów i marzycieli. Nie tworzą oni jednak wystarczająco skutecznie wspólnej pamięci – w wielu wypadkach pozostaje ona w pewien sposób „zamknięta” w indywidualnych biografiach lub jest ukazywana jako niepowtarzalna.

Moje pierwsze spotkanie naukowe z postacią Jane Addams było przypadkowe, choć stanowiło konsekwencję kształtowania się drogi badawczej i pogłębiania refleksji na temat roli działań społecznych i ich związków z edukacją społeczną. Stanowiło jednak początek wieloletniej podróży intelektualnej i emocjonalnej powiązanej z rozwojem zainteresowania działalnością społeczników i powracaniem do tematyki sił społecznikowskich. Początki eksploracji badawczych dotyczyły systemowej perspektywy działań pomocowych w okresie potransformacyjnym w naszym kraju, a następnie rozwoju i profesjonalizacji działań organizacji społecznych w Polsce i na świecie. Z czasem coraz wyraźniej dostrzegalne stawały się elementy jednostkowe – cechy liderów kształtujących w określony sposób świat zaangażowania społecznego i jego specyfikę. Z tej obserwacji powstało kolejne przybliżenie, ukazujące siłę sprawczą jednostki, moc jej idealizmu i wiary w czynienie świata lepszym, zmuszającą ją samą i innych do przesuwania granic tego, co jednostkowo i społecznie możliwe do wykonania. To nieuchronnie doprowadziło do głębszych przemyśleń nad rolą wzoru osobowego społecznika w tworzeniu zmiany społecznej.

W Polsce tradycję społecznikowską można porównać do rzeki, która ze swoimi meandrami historycznymi, geopolitycznymi, ekonomiczno-gospodarczymi i ideologicznymi jest wciąż nieuregulowana, mimo prób jej uregulowania na wzór krajów zachodniej Europy i Ameryki Północnej. Przez stulecia fizycznie traciliśmy także ważne dokumenty ukazujące dzieje polskiego społecznikostwa lub były one z różnych względów przemilczane. Dopiero współcześnie widoczne są obiektywne powroty i próby odbudowania utraconych korzeni, odtwarzania lub rekonstrukcji ulotnych zdarzeń i faktów z przeszłości, ale także dokumentowania współczesnych dokonań działań społecznikowskich. Ten nadal dość niewyraźny obraz zaciera się wśród codziennych małych i wielkich wyzwaniań oraz problemów wymagających natychmiastowych rozwiązań. Zaciera się pamięć, skraca czas na refleksję i na odkrywanie fundamentów społecznikostwa, trwającego od setek lat jako wyraz walki o godność człowieka, bez względu na ustrój, kontynent czy narodowość. Pragmatyzm dnia codziennego i ignorowanie wagi wspólnotowego myślenia podają nieustannie w wątpliwość namysł nad sensem

korzystania z dorobku wcześniejszych pokoleń, często wręcz wypaczają znaczenie społecznikostwa, negując jego istotę.

Studiowanie biografii i dorobku Jane Addams oraz bogatej literatury inspirowanej jej osiągnięciami pozwoliło mi jednak podjąć trud odwrócenia tej perspektywy i z nieukrywaną przyjemnością odkrywać głębsze warstwy fenomenu społecznikostwa, a także lepiej zrozumieć jego ponadczasowe i ponadnarodowe oddziaływanie na myśl społeczną. Skrzętna dokumentarystka, wielość analiz i badań, w tym współczesne publikacje o Addams, interpretujące wielokierunkowo uniwersalność jej dokonań, powodowały, że nie dało się przejść obok tego tematu obojętnie. W Polsce niewiele dotąd napisano na temat tej postaci (por. m.in. Czekaj 2007; Czekaj, Farkas 2014; Naumiuk 2016). Co prawda wcześniejsze pokolenia pedagogów i pracowników socjalnych znają ideę settlementów i postać Jane Addams, jednak nie ma jak dotąd pełniejszej publikacji w języku polskim o jej dokonaniach – co stanowiło także impuls do podjęcia się jej stworzenia. Tymczasem kolejne pokolenia społeczników, pracowników socjalnych i pedagogów wciąż poszukują odniesień dla swoich działań, wzorców nie tylko polskich. Gorące dyskusje wokół dokonań Jane Addams toczą się do dzisiaj w USA, a refleksje na temat roli wyjątkowych jednostek w kształtowaniu społecznej świadomości są stałymi elementami redefiniowania roli sił społecznych i jednostkowych w środowisku i w społeczeństwie (Strauss 1995; Castells 2009).

Są dwa zasadnicze powody podjęcia się tego międzynarodowego zadania. Oba dotyczą pedagogiki i pracy w środowisku.

Powód pierwszy to potrzeba wypracowania nowej perspektywy analizy postaci Jane Addams i jej dokonań. W żadnym z wielu istniejących opracowań nie zajmowano się konsekwentnie pracą społeczną z punktu widzenia pedagogiki, nawet na gruncie amerykańskim. Nadal „ukrywa się” ona w analizach socjologicznych, debatach filozoficznych lub opracowaniach na temat praktyki pracy socjalnej. Kilkukrotnie pojawiało się ujęcie „edukacyjne” (Conway 1987; Brown 2004; Lagemann 2009), skupione jednak albo na samych kontekstach pracy Addams w obszarze edukacji, albo jedynie na jej biografii edukacyjnej. Tylko sporadycznie pojawiały się odniesienia do całościowego znaczenia edukacyjnego jej pracy lokalnej w środowisku i nie powstała dotąd żadna publikacja, nie tylko polska, ale i anglojęzyczna (lub do niej nie dotarłam), uwzględniająca perspektywę pedagogiczną w szerszym wymiarze, w sposób spójny i wielokierunkowy. Wpisując pracę Addams w obszar pedagogiki społecznej i ukazując ją na tle podstawowych założeń tej subdyscypliny pedagogicznej, zainteresowanej zmianą społeczną jako wynikiem wzajemnych wpływów wychowawczych człowieka i środowiska, wprowadzam w tym opracowaniu dodatkowo namysł nad specyfi-

ką tworzenia się tego rodzaju związku w zamierzeniach i praktyce społecznikowskiej. Podejmuję zadanie ukazania procesu kształtowania się i rozwijania w czasie decyzji o podjęciu tego rodzaju praktyki. Przyjmuję zatem nie statyczny, lecz dynamiczny model „tworzenia się” perspektywy, w doświadczeniu i przez doświadczenie praktyki społecznej, jako transformującego procesu uczenia się (Mezirow 2000). Nie jest to wiedza zastana i przyjęta, lecz za każdym razem, przez każdego działającego człowieka, w pewien wewnętrzny, szczególny sposób zmieniana, biograficznie interpretowana i konstruowana z uwagi zarówno na wcześniejsze, jak i na obecne okoliczności własnego życia. Przyjmuje ona z czasem, z uwagi na rosnący autorytet społecznikowski, postać „pedagogii”, rozumianej jako społeczna praktyka edukacyjna (Naumiuk 2014), za każdym razem wynikająca ze sprzęgnięcia zbiorowych form wyobraźniowych (społecznych wizji, instytucji, praw) z indywidualnymi realizacjami konkretnych osób.

Koleje życia Jane Addams łatwo dokładnie prześledzić dzięki wielu zachowanym dokumentom i opracowaniom. Ułatwia to w pewnym sensie zadanie, jakiego podjęłam się w tym opracowaniu, ale też utrudnia prostą syntezę. Uważne studium ukazuje bowiem ewolucję i dojrzewanie osoby do działania, jej dochodzenie do określonego punktu widzenia poprzez nabywanie różnorodnych doświadczeń, formułowanie refleksji i rozwijanie relacji z innymi ludźmi. To, co po latach widać jako spójne, dojrzałe wizje propagowanych więzi społecznych, nie od razu pojawiło się w pracy Addams i nie zawsze było oczywiste w kontekście edukacyjnym.

Moje zawodowe i osobiste spojrzenie na jej życie i działanie polegało zatem bardziej na poszukiwaniu czynników i mechanizmów tworzenia przestrzeni doświadczeń związanych z wychowaniem i kształceniem w różnych środowiskach, które powodowały współformację w procesie wychowania, w kontekście wzajemnych wieloletnich wpływów między społecznikiem a środowiskiem.

Drugi powód napisania tej książki to potrzeba, moim zdaniem bardzo pilna, stworzenia platformy dyskusji o roli społeczników w procesie zmiany społecznej, zarówno lokalnej, jak i szerszej – ponadlokalnej. W tej dziedzinie traktuję przykład pewnego doświadczenia społecznego osoby (bez znaczenia, jak odległego) jako ważny, możliwy do oceny z perspektywy czasu, przykład tworzenia się teorii zmiany i jej aplikacji w środowisku (por. Radlińska 1961). Jego istotę stanowi w moim przekonaniu rozwijanie w praktyce założeń i zasad uspołeczniających demokrację (Seigfried 1999), stanowiącą z kolei ważną przestrzeń realizacji praw człowieka funkcjonującego w ramach pewnej społecznej umowy. W tym sensie podejście to łączy tradycję pedagogiki społecznej skupionej na tworzeniu warunków sprzyjających rozwojowi człowieka, w szerszych

kontekstach ideałów sprawiedliwości, solidarności i humanizmu, z wymiarem ogólnoludzkim i ponadczasowym. Ten kierunek analiz badawczych w pedagogice i naukach społecznych powinien pojawiać się częściej, w dobie managerializmu i inklinacji polityk społecznych ku społecznej inżynierii (Szumowski 2014; por. też Popper 1971) czy coraz bardziej widocznych instytucjonalizacji i biurokratyzacji działań edukacyjnych i pomocowych, w imię zła pojętego profesjonalizmu. Rozwój posthumanizmu (Neil 2000), sztucznej inteligencji i idea zastępowania relacji międzyludzkich współczesną technologią (Godkind 2021), przyczyniając się do wzrostu dysproporcji społecznych, rodzi potrzebę, podobnie jak w XIX-wiecznej Ameryce, wzmożonych wysiłków integracyjnych i nowego typu pedagogicznej uważności.

Gdy patrzymy na stare zdjęcia nobliwej damy, trudne warunki życia imigrantów i XIX-wieczne budynki Chicago, mogłoby się wydawać, że ich analizowanie dalekie jest od potrzeb i problemów polskiej teraźniejszości i ambicji zmiany. Obie części tej publikacji (opis życia i teksty oryginalne Addams) ukazują jednak rzecz wręcz odwrotną. Rozpoczynając bliższe studia nad biografią Jane Addams, trudno było nawet przypuścić, jak wiele sensów, powiązań i odniesień do dzisiejszych polskich i europejskich kontekstów zawartych jest w pracy, którą wykonywała w swoich czasach, i jak bardzo różnorodnymi międzynarodowymi doświadczeniami i kulturami się inspirowała, a także jak współczesne dyskusje globalnego świata unaocznily mi jej intuicje co do tworzenia przyjaznych zasad integracji i scalającą rolę empatii. Warto zatem podejmować dyskusję nad aktualnością tych zagadnień w kontekstach współczesnych wyzwań wielokulturowości, braku społecznej sprawiedliwości, łamania praw człowieka, wykluczania jednostek ze społecznej normy większości, rosnącej potrzeby uspołeczniania demokracji i w kontekście zapobiegania nierównościom społecznym. Niezwykle ważne staje się tworzenie przestrzeni dla wspólnej pamięci o poszukiwaniach rozwiązań problemów społecznych, które nadal pozostają nierozwiązane. Wśród nowych technologii, interaktywnych mass-mediów, konsumeryzmu, w pogoni za innowacyjnością, stworzenie świata, który byłby bliższy potrzebom człowieka uwikłanego w różnorodne problemy, pozostaje zadaniem dla kolejnych pokoleń społeczników, pedagogów, pracowników socjalnych, wszelkich służb społecznych, polityków, ekonomistów, psychologów – innymi słowy zarówno służb profesjonalnych, jak i ruchów społecznych, które uważają, że ich wkład w życie społeczne jednostek i grup powinien być bardziej responsywny.

Niniejsza książka, mam nadzieję, wpisze się także w dyskusje o wychowaniu i wartościach w pracy społecznej, w wielowymiarowych, międzynarodowych

kontekstach. Jane Addams współpracowała z wieloma wybitnymi badaczami, politykami, biznesmenami i działaczami społecznymi. Budziła kontrowersje i podziw. Krytykowano ją, a ona krytykowała innych. Bliska jej była idea społecznej edukacji, aktywizacji społeczno-zawodowej i pracy oraz pomocy na rzecz osób w potrzebie, lecz nie chciała być w tych obszarach zaszufładowana. Nie była w swych działaniach osamotniona: progresywny ruch, który rozwijał się w Stanach Zjednoczonych pod koniec XIX i na początku XX wieku, w warunkach wielkich migracji, zmian industrialnych, politycznych turbulencji, stał się czynnikiem kształtującym idee ówczesnej klasy średniej, rozumiejącej zobowiązanie społecznej aktywności jako czynnika zmiany. W Polsce także wiele podobnych postępowych działań odbywało się w tamtym okresie.

Mamy kolejny przełom stulecia i – wydawałoby się – zupełnie inne warunki. Może jednak uda się nam przejrzeć w tekstach Addams, przywołać własne refleksje na temat pracy społecznej i działań pomocowych. Zapraszam czytelników do intelektualnej podróży i przemyśleń nad ponadczasowością pytania o możliwości zmian w środowisku oraz nieustannym trudem podejmowania tego wyzwania ku współdzieleniu przestrzeni, w którą każdy z nas wnosi swoją unikalną wartość.

*

Opracowanie składa się z dwóch części: pierwszej – autorskiego wyboru zagadnień opisujących życie i działalność Jane Addams, oraz drugiej, zawierającej oryginalne teksty z jej publikacji i wystąpień wraz z autorskim tłumaczeniem na język polski.

Część pierwsza składa się z pięciu rozdziałów. Rozdział pierwszy wprowadza czytelnika w obszar namysłu pedagogicznego nad przedstawianiem ludzkiej biografii oraz ukazuje dzieje takiego ujmowania wzorów wychowania, a także podkreśla nieoczywistość postaci Jane Addams jako edukatorki społecznej. Rozdział drugi podejmuje namysł nad życiem i działalnością Jane Addams, ze szczególnym uwzględnieniem znaczenia jej środowisk wychowawczych w formowaniu postawy społecznikowskiej, zwłaszcza doświadczeń i relacji rodzinnych, oraz znaczenia szkoły w kształtowaniu światopoglądu i oceny świata. Tematem rozdziału trzeciego jest życie i edukacja młodej Jane, próbującej i doświadczającej własnej sprawczości w procesie modelowania rozwiązań środowiskowych. Rozdział czwarty ukazuje na przykładzie jej dalszego życiorysu rolę społecznika dojrzewającego w pracy środowiskowej, politycznej i rzeczniczej. W rozdziale piątym analizowany jest wymiar edukacyjny dokonań Addams,

kontynuowany po jej śmierci. Zakończenie ukazuje znaczenie tego opracowania w dyskusji o pomocy, integracji, obywatelstwie i społecznikostwie.

W części drugiej zostało przedstawionych siedem tekstów Addams, dotyczących edukacji i wychowania. Z pewnością warto byłoby przetłumaczyć i udostępnić polskiemu czytelnikowi kolejne teksty, być może w postaci antologii, która wymagałaby bardziej pogłębionych historycznie badań, uwzględniających w większym stopniu wyzwania i warunki, w jakich żyła i pracowała Jane Addams. Jej pisma zawierają bowiem wiele uniwersalnych treści dotyczących myśli społecznej, politycznej i edukacyjnej.

Publikacja opatrzona jest kilkunastoma zdjęciami i ilustracjami, które są efektem poszukiwań w różnych archiwach przechowujących pamiątki, dokumenty i zdjęcia związane z Jane Addams: m.in. w bibliotece Uniwersytetu Illinois, w Chicago (stan Illinois), bibliotece College'u w Swathmore, w stanie Pensylwania, w Archiwum Uniwersytetu w Rockford, w stanie Illinois, a także zdjęciami wytworzonymi cyfrowo, dzięki osobistym odwiedzinom miejsc ważnych dla spuścizny Jane Addams: muzeum Jane Addams w Chicago, jej domu rodzinnego i cmentarza w Cedarville w stanie Illinois.